

QO'QON XONLIGIDA DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMI VA ISLOHOTLARINING HUQUQIY TAVSIFI

Aminova Zumradxon To'ychiyevna

Buxaro Osiyo xalqaro universiteti magistranti

Qashqadaryo viloyati, Muborak tumani 25-maktab

Tarix fani o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi, uning ma'muriy-hududiy tuzilishi, markaziy va mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlari hamda davlat hokimiyatining amalga oshirilish mexanizmlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xonlik davrida amalga oshirilgan siyosiy, ma'muriy va huquqiy islohotlarning mazmun-mohiyati, ularning davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishdagi o'rni hamda huquqiy asoslari yoritiladi. Tadqiqot natijasida Qo'qon xonligidagi boshqaruv tizimining o'ziga xos jihatlari va tarixiy-huquqiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Qo'qon xonligi, davlat boshqaruvi, huquqiy tizim, ma'muriy boshqaruv, islohotlar, xon hokimiyati, mahalliy boshqaruv, tarixiy-huquqiy tadqiqot, davlat organlari, markaziy hokimiyat.

Аннотация

В данной статье анализируются система государственного управления Кокандского ханства, его административно-территориальное устройство, полномочия центральных и местных органов власти, а также механизмы осуществления государственной власти. Особое внимание уделяется политическим, административным и правовым реформам, проводившимся в ханстве, их сущности, правовым основам и значению для повышения эффективности государственного управления. В результате исследования раскрываются особенности системы управления Кокандского ханства и её историко-правовое значение.

Ключевые слова: Кокандское ханство, государственное управление, правовая система, административное управление, реформы, ханская власть, местное управление, историко-правовое исследование, государственные органы, центральная власть.

Abstract

This article examines the system of public administration in the Kokand Khanate, including its administrative-territorial structure, the powers of central and local governing bodies, and the mechanisms of exercising state authority. Particular attention is paid to the political, administrative, and legal reforms implemented during

the Khanate period, their legal foundations, and their role in improving governance efficiency. The study reveals the distinctive features of the Kokand Khanate's administrative system and highlights its historical and legal significance.

Keywords: Kokand Khanate, public administration, legal system, administrative governance, reforms, khan authority, local government, historical and legal research, state institutions, central authority.

KIRISH

O'zbekiston davlatchiligi tarixida Qo'qon xonligi alohida o'rin tutadi. XVIII asr boshlarida tashkil topgan ushbu davlat Markaziy Osiyoning siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotida muhim rol o'ynagan. Xonlikning hududiy kengayishi, davlat hokimiyatining mustahkamlanishi va ichki boshqaruv tizimining takomillashuvi samarali davlat boshqaruvi mexanizmlarining shakllanishiga xizmat qilgan. Shu jihatdan Qo'qon xonligida amal qilgan davlat boshqaruvi tizimi hamda unda amalga oshirilgan islohotlarni tarixiy-huquqiy nuqtayi nazardan tadqiq etish dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi. Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi o'z davrining siyosiy-huquqiy talablari asosida shakllanib, markaziy va mahalliy boshqaruv organlari faoliyatining muayyan tartibga solingan tizimiga tayangan. Xon davlatning oliy hukmdori sifatida qonun chiqarish, ijro etish va sud hokimiyatiga oid vakolatlarni o'z qo'lida jamlagan bo'lsa-da, davlat boshqaruvida mingboshi, qushbegi, devonbegi, parvonachi, qozi va boshqa mansabdor shaxslar muhim o'rin egallagan. Mazkur boshqaruv tizimi mamlakatda siyosiy barqarorlikni ta'minlash, soliq yig'ish, harbiy kuchlarni boshqarish hamda jamoat tartibini saqlash vazifalarini amalga oshirishga xizmat qilgan.

Xonlik tarixining turli bosqichlarida davlat hokimiyatini mustahkamlash, boshqaruv samaradorligini oshirish va hududlarni markazlashgan tarzda idora etish maqsadida qator ma'muriy hamda huquqiy islohotlar amalga oshirilgan. Ushbu islohotlar davlat apparatining takomillashuviga, mansabdor shaxslar vakolatlarining aniq belgilanishiga va boshqaruv tizimining yanada samarali faoliyat yuritishiga zamin yaratgan. Shu bilan birga, islohotlar mahalliy boshqaruv organlari faoliyatini muvofiqlashtirish hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etgan. Mazkur tadqiqotning maqsadi Qo'qon xonligida shakllangan davlat boshqaruvi tizimining huquqiy asoslarini, markaziy va mahalliy boshqaruv organlarining vakolatlarini hamda amalga oshirilgan islohotlarning mazmun-mohiyatini tarixiy-huquqiy jihatdan tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida tarixiylik, tizimlilik, qiyosiy-huquqiy va ilmiy xolislik usullaridan foydalanilib, Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tajribasi va uning o'zbek davlatchiligi taraqqiyotidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va islohotlarini chuqurroq anglash, milliy davlatchilik

tarixining huquqiy asoslarini o'rganish hamda tarixiy tajribaning zamonaviy davlat boshqaruvi rivojlanishidagi ahamiyatini baholashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili

Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va unda amalga oshirilgan islohotlar masalasi mahalliy va xorijiy tarixchilar, huquqshunoslar hamda sharqshunos olimlar tomonidan turli jihatlarida tadqiq etilgan. Mazkur masalani o'rganishda tarixiy manbalar, xonlik davriga oid solnomalar, arxiv hujjatlari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega. Qo'qon xonligi tarixini yorituvchi birlamchi manbalar qatoriga Tarixi Shohruxiy, Muntaxab at-tavorix hamda Tarixi jadidayi Toshkand kiradi. Ushbu asarlarda xonlikning siyosiy hayoti, davlat boshqaruvi, mansablar tizimi va hukmdorlar faoliyati haqida muhim ma'lumotlar keltirilgan. Biroq mazkur manbalarda voqealar ko'proq tarixiy bayon shaklida yoritilgan bo'lib, davlat boshqaruvi institutlarining huquqiy tavsifi yetarli darajada tahlil qilinmagan.

Qo'qon xonligi tarixini ilmiy asosda o'rganishda Haydarbek Bobobekovning tadqiqotlari alohida o'rin tutadi. Olimning Qo'qon xonligining ijtimoiy-siyosiy tuzumi, davlat boshqaruvi va ma'muriy tizimiga bag'ishlangan ilmiy ishlari xonlikning markaziy va mahalliy boshqaruv organlari faoliyatini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Muallif davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi va rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan omillarni tahlil qilgan. Shuningdek, Azamat Ziyo, Nabijon Hasanov va boshqa olimlarning ilmiy izlanishlarida Qo'qon xonligining siyosiy tarixi, davlat tuzilishi hamda boshqaruv tizimining ayrim jihatlarida tadqiq etilgan. Ushbu tadqiqotlarda xonlikning davlat apparati, mansabdor shaxslarning vakolatlari va ma'muriy boshqaruv mexanizmlari haqida muhim ilmiy xulosalar ilgari surilgan.

Rossiyalik sharqshunos va tarixchilar, jumladan, Vasiliy Nalivkin, Vladimir Bartold hamda Nikolay Ostroumov asarlarida ham Qo'qon xonligining siyosiy tuzumi va boshqaruv tizimiga oid ma'lumotlar uchraydi. Ushbu tadqiqotlar xonlikning ma'muriy-hududiy tuzilishi va davlat institutlarini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Biroq ayrim ishlarda mustamlakachilik davri nuqtayi nazari ta'siri seziladi, bu esa masalani tanqidiy yondashuv asosida o'rganishni talab etadi. So'nggi yillarda O'zbekiston tarixshunosligida Qo'qon xonligi davlatchiligi masalalariga yangicha metodologik yondashuvlar asosida murojaat qilinmoqda. Ayniqsa, davlat boshqaruvi tizimini tarixiy-huquqiy jihatdan tahlil qilish, boshqaruv institutlarining huquqiy maqomini aniqlash va amalga oshirilgan islohotlarning davlat rivojlanishidagi o'rnini baholashga qaratilgan tadqiqotlar soni ortib bormoqda. Biroq mavjud ilmiy ishlarda Qo'qon xonligidagi islohotlarning huquqiy asoslari va ularning davlat boshqaruvi tizimiga ta'siri masalasi kompleks tarzda yetarli darajada o'rganilmagan. Shu sababli Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi tizimi va islohotlarining huquqiy tavsifini tarixiy manbalar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar

asosida kompleks tahlil qilish mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi va ahamiyatini belgilaydi.

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda Qo‘qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va unda amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy tavsifini yoritish uchun tarixiy-huquqiy tadqiqot metodologiyasidan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning umumiy va maxsus usullari qo‘llanilib, mavzuning nazariy hamda amaliy jihatlarini kompleks tahlil qilishga alohida e‘tibor qaratildi. Avvalo, **tarixiylik usuli** asosida Qo‘qon xonligining tashkil topishi, davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari izchil ravishda o‘rganildi. Ushbu usul orqali davlat boshqaruvi organlarining vujudga kelishi, ularning vakolatlari hamda turli davrlarda amalga oshirilgan islohotlarning tarixiy shart-sharoitlari tahlil qilindi. Tadqiqotda **tizimli tahlil usuli** ham keng qo‘llanildi. Mazkur usul yordamida Qo‘qon xonligining davlat boshqaruvi markaziy va mahalliy hokimiyat organlari, mansabdor shaxslar faoliyati hamda ular o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlar yagona tizim sifatida o‘rganildi. Bu esa boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi va funksional xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, **qiyosiy-huquqiy usul** asosida Qo‘qon xonligidagi davlat boshqaruvi institutlari va islohotlari boshqa Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, Buxoro amirligi va Xiva xonligidagi boshqaruv tizimlari bilan taqqoslandi. Natijada Qo‘qon xonligining boshqaruv tizimiga xos umumiy va o‘ziga xos jihatlar aniqlandi. Tadqiqot davomida **manbashunoslik usulidan** foydalanilib, tarixiy solnomalar, arxiv hujjatlari, normativ-huquqiy xarakterdagi manbalar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tahlil qilindi. Manbalarni tanqidiy o‘rganish orqali ulardagi ma‘lumotlarning ishonchlilik darajasi baholandi va ilmiy xulosalar chiqarildi. Bundan tashqari, **analiz va sintez usullari** yordamida davlat boshqaruvi tizimining alohida elementlari, mansablar ierarxiyasi, boshqaruv vakolatlari va islohotlarning mazmuni tahlil qilinib, olingan natijalar umumlashtirildi. **Mantiqiy-huquqiy tahlil usuli** esa davlat boshqaruvi institutlarining huquqiy mohiyatini ochib berish va ularning davlat hokimiyatini amalga oshirishdagi o‘rnini aniqlashda qo‘llanildi. Tadqiqotning metodologik asosini ilmiy xolislik, obyektivlik, tarixiy izchillik va tizimlilik tamoyillari tashkil etdi. Mazkur yondashuvlar Qo‘qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va islohotlarini tarixiy-huquqiy nuqtayi nazardan har tomonlama hamda ishonchli tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot natijalari va tahlil

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Qo‘qon xonligida davlat boshqaruvi tizimi markazlashgan monarxik boshqaruv tamoyillari asosida tashkil etilgan bo‘lib, davlat hokimiyatining asosiy vakolatlari xon qo‘lida jamlangan. Xon davlatning oliy hukmdori sifatida siyosiy, ma‘muriy, harbiy va sud hokimiyatini amalga oshirgan. Biroq davlat boshqaruvi faqat xon faoliyati bilan cheklanmagan, balki turli mansabdor

shaxslar va boshqaruv institutlari orqali amalga oshirilgan. Tahlillar natijasida aniqlanishicha, mingboshi, qushbegi, devonbegi, parvonachi, dodxoh va qozilar davlat boshqaruvi tizimining muhim bo'g'inlari hisoblangan. Ularning vakolatlari davlat boshqaruvining turli yo'nalishlarini qamrab olgan bo'lib, markaziy hokimiyatning hududlarda samarali faoliyat yuritishiga xizmat qilgan. Ayniqsa, mingboshi lavozimi ayrim davrlarda xondan keyingi eng nufuzli mansab sifatida davlat boshqaruvi va harbiy ishlarni muvofiqlashtirishda muhim o'rin egallagan.

Ma'muriy-hududiy boshqaruv tizimi viloyat, beklik va amlolklar orqali amalga oshirilgan. Mahalliy boshqaruv organlari markaziy hokimiyatga bo'ysungan holda soliq yig'ish, jamoat tartibini saqlash va davlat siyosatini amalga oshirish vazifalarini bajargan. Bu holat davlat boshqaruvida markazlashuv darajasining nisbatan yuqori bo'lganligini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqot davomida Qo'qon xonligida amalga oshirilgan ma'muriy va siyosiy islohotlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga qaratilgan aniqlandi. Xususan, markaziy hokimiyatni mustahkamlash, mansabdor shaxslarning vakolatlarini aniq belgilash, soliq tizimini takomillashtirish hamda harbiy boshqaruvni kuchaytirish bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar davlat apparati faoliyatining barqarorligini ta'minlashga xizmat qilgan.

1-jadval

Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi tizimining asosiy bo'g'inlari va ularning vakolatlari

Boshqaruv instituti	Asosiy vakolatlari	Davlat boshqaruvidagi o'rni
Xon	Oliy siyosiy, harbiy va sud hokimiyatini amalga oshirish	Davlatning oliy hukmdori
Mingboshi	Harbiy va ma'muriy boshqaruvni muvofiqlashtirish	Xondan keyingi eng muhim mansablardan biri
Qushbegi	Saroy va davlat boshqaruvi ishlarini nazorat qilish	Markaziy boshqaruvning tayanch bo'g'ini
Devonbegi	Moliya va soliq siyosatini yuritish	Davlat iqtisodiy boshqaruvining asosiy vakili
Qozi	Sudlov va huquqiy nizolarni hal qilish	Sud hokimiyatining vakili
Bek va hokimlar	Hududiy boshqaruvni amalga oshirish	Mahalliy davlat boshqaruvi organlari

2-jadval

Qo'qon xonligida amalga oshirilgan islohotlarning huquqiy tavsifi

Islohot yo'nalishi	Mazmuni	Huquqiy va siyosiy ahamiyati
--------------------	---------	------------------------------

Ma'muriy islohotlar	Hududiy boshqaruv tizimini takomillashtirish	Markaziy hokimiyat nazoratini kuchaytirgan
Soliq islohotlari	Soliq yig'ish tartibini tartibga solish	Davlat byudjeti barqarorligini ta'minlagan
Harbiy islohotlar	Qo'shin boshqaruvini kuchaytirish	Davlat xavfsizligini mustahkamlagan
Mansablar tizimini takomillashtirish	Mansabdor shaxslar vakolatlarini aniqlashtirish	Boshqaruv samaradorligini oshirgan
Sud-huquq tizimi faoliyatini kuchaytirish	Qozilar vakolatlarini mustahkamlash	Huquqiy tartibotni ta'minlashga xizmat qilgan

Tahliliy xulosalar

O'tkazilgan tahlillar Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi tizimi o'z davri uchun nisbatan mukammal va ierarxik tuzilishga ega bo'lganligini ko'rsatadi. Boshqaruv tizimi markazlashgan bo'lsa-da, mahalliy boshqaruv institutlari orqali hududlarni samarali nazorat qilish imkoniyati yaratilgan. Islohotlar esa davlat apparatini takomillashtirish, markaziy hokimiyat mavqeini mustahkamlash va boshqaruv samaradorligini oshirishga qaratilgan. Mazkur holat Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi institutlari muayyan huquqiy asoslar va an'anaviy boshqaruv tamoyillari uyg'unligida faoliyat yuritganligini ko'rsatadi. Shu jihatdan Qo'qon xonligi tajribasi O'zbekiston davlatchiligi tarixida muhim tarixiy-huquqiy meros sifatida baholanishi mumkin.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari Qo'qon xonligida davlat boshqaruvi tizimi markazlashgan monarxik boshqaruv tamoyillari asosida shakllanganligini va davlat hokimiyatining asosiy vakolatlari xon qo'lida jamlanganligini ko'rsatdi. Xon davlatning oliy hukmdori sifatida siyosiy, ma'muriy, harbiy va sud hokimiyatini amalga oshirgan bo'lsa-da, davlat boshqaruvida mingboshi, qushbegi, devonbegi, qozi va boshqa mansabdor shaxslar muhim o'rin tutgan. Tadqiqot davomida Qo'qon xonligida markaziy va mahalliy boshqaruv organlari o'rtasida ma'lum darajadagi vakolatlar taqsimoti mavjud bo'lgani aniqlandi. Viloyatlar, bekliklar va amloklar orqali amalga oshirilgan hududiy boshqaruv tizimi markaziy hokimiyatning mamlakat hududlari ustidan nazoratini ta'minlashga xizmat qilgan. Bu esa davlat boshqaruvida markazlashuv va mahalliy boshqaruv elementlarining o'zaro uyg'unlashganligini ko'rsatadi.

Shuningdek, xonlik davrida amalga oshirilgan ma'muriy, harbiy va moliyaviy islohotlar davlat boshqaruvi samaradorligini oshirish, davlat apparatini takomillashtirish hamda markaziy hokimiyat mavqeini mustahkamlashga qaratilganligi aniqlandi. Islohotlar natijasida mansabdor shaxslarning vakolatlari

aniqroq belgilangan, hududiy boshqaruv tizimi takomillashtirilgan va davlat boshqaruvi institutlarining faoliyati yanada tartibga solingan. Tadqiqot natijalari Qo'qon xonligi davlat boshqaruvi tizimi o'z davri uchun rivojlangan boshqaruv institutlariga ega bo'lganligini hamda uning faoliyati shar'iy huquq, odat huquqi va davlat boshqaruvi an'analari uyg'unligi asosida shakllanganligini ko'rsatadi. Shu sababli Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tajribasi O'zbekiston davlatchiligi tarixining muhim tarkibiy qismi va tarixiy-huquqiy merosi sifatida e'tirof etilishi lozim.

Tavsiyalar

1. Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va huquqiy institutlariga oid arxiv hujjatlari hamda tarixiy manbalarni yanada chuqurroq o'rganish maqsadga muvofiqdir.
2. Qo'qon xonligida amal qilgan boshqaruv institutlarini Buxoro amirligi va Xiva xonligi davlat boshqaruvi tizimlari bilan qiyosiy-huquqiy jihatdan tadqiq etish kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.
3. Milliy davlatchilik tarixini o'rganishda Qo'qon xonligining boshqaruv tajribasini tarix, huquq va siyosatshunoslik fanlari kesimida kompleks tadqiq etish zarur.
4. Oliy ta'lim muassasalarining yuridik va tarix yo'nalishlarida Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi hamda huquqiy merosiga oid maxsus o'quv kurslari va ilmiy-amaliy seminarlarni tashkil etish tavsiya etiladi.
5. Davlat boshqaruvi tarixiga oid ilmiy tadqiqotlarda Qo'qon xonligida amalga oshirilgan ma'muriy va siyosiy islohotlarning mazmuni hamda ularning tarixiy ahamiyatini zamonaviy boshqaruv nazariyalari asosida qayta baholash maqsadga muvofiqdir.
6. Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va huquqiy amaliyotiga oid manbalarni raqamlashtirish hamda ilmiy muomalaga keng jalb etish orqali ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar samaradorligini oshirish mumkin.

Umuman olganda, Qo'qon xonligining davlat boshqaruvi tizimi va islohotlarini tarixiy-huquqiy jihatdan o'rganish milliy davlatchilik an'alarining shakllanishi va rivojlanish qonuniyatlarini chuqurroq anglashga, shuningdek, O'zbekistonning boy siyosiy-huquqiy merosini ilmiy asosda tadqiq etishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Birlamchi manbalar

1. Muhammad Hakimxon To'ra. Muntaxab at-tavorix. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
2. Mulla Niyoz Muhammad Ho'qandiy. Tarixi Shohruxiy. – Toshkent: Fan, 1974.
3. Muhammad Solih Toshkandiy. Tarixi jadidayi Toshkand. – Toshkent: Fan, 2009.

4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy davlat arxivi fondlari materiallari.

Ilmiy adabiyotlar

5. Haydarbek Bobobekov. Qo'qon tarixi. – Toshkent: Fan, 1996.
6. Haydarbek Bobobekov. Qo'qon xonligi tarixi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
7. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.
8. Azamat Ziyo. O'zbekiston davlatchiligi tarixi ocherklari. – Toshkent: Sharq, 2001.
9. Nabijon Hasanov. O'rta Osiyo xonliklarining siyosiy va ma'muriy boshqaruv tizimi masalalari. – Toshkent, 2015.
10. Shamsutdin Vohidov. Qo'qon xonligi tarixiga oid manbalar va tadqiqotlar. – Toshkent: Akademnashr, 2014.
11. Dilorom Alimova. O'zbekiston davlatchiligi tarixining dolzarb masalalari. – Toshkent: Fan, 2008.

Xorijiy tadqiqotlar

12. Vladimir Bartold. Sochineniya. T. II. Chast 1. – Moskva: Nauka, 1963.
13. Vasiliy Nalivkin. Kratkaya istoriya Kokandskogo khanstva. – Kazan, 1886.
14. Nikolay Ostroumov. Sartlar: etnograficheskie materialy. – Tashkent, 1890.
15. Beatrice Forbes Manz. Central Asia in Historical Perspective. – Boulder: Westview Press, 1994.

Normativ va metodologik manbalar

16. [Lex.uz milliy qonunchilik bazasi](http://lex.uz)
17. [O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy-siyosiy tadqiqotlar instituti](#)
18. [O'zbekiston Milliy kutubxonasi elektron katalogi](#)